

ارعمٹخاف دررورایات

بخش پاسخگویی مکتوب و رسانه

مرکز ملی پاسخگویی به سوالات دینی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم

الْعِلْمُ خَزَائِنٌ وَمَفَاتِيحُ السُّؤَالِ، فَاسْأَلُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ فَإِنَّهُ
تُؤَجَّرُ أَرْبَعَةٌ، السَّائِلُ وَالْمُتَكَلِّمُ وَالْمُسْتَمِعُ وَالْمُحِبُّ لَهُمْ.

دانش همانند گنجینه‌هایی است که کلیدهای
آنها پرسش است. پس بهر سید- خداوند شما را رحمت کند-
که در این بین چهار تن اجر ببرند:
آنکه می‌پرسد و گوینده و شنونده و دوستدار ایشان.

تحف العقول عن آل الرسول عليهم السلام، ج ۱، ص ۴۱

پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و شبهات

یکی از اساسی‌ترین وظایف حوزه‌های علمیه است.

اعتکاف در روایات

پرسمان دینی (۱۱۵)

بخش پاسخگویی مکتوب و رسانه

مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی

اعتکاف در روایات

حجج اسلام محمدجواد حسنی و
علی انجم شعاع

پژوهشگران

حجت الاسلام رضا عطایی
مرغملکی

مصحح

بهمن ماه ۱۴۰۲

چاپ اول

فهرست مطالب

مقدمه.....	۹
۱. اعتکاف رجبیه.....	۱۱
الف) زمان اعتکاف.....	۱۱
ب) اعتکاف در ماه رجب.....	۱۳
۲. محل اعتکاف.....	۱۶
۱. مساجد معین.....	۱۶
۲. مسجد جامع.....	۱۷
۳. مسجد جماعت.....	۱۸
۳. جایگزین اعتکاف.....	۲۱
الف) زمان اعتکاف.....	۲۱
ب) قضای اعتکاف.....	۲۳
۴. اعتبار و زمان اعمال ام داوود.....	۲۶
۱. بیان روایت و اعتبار سنجی.....	۲۶
۲. انجام این اعمال در غیر ماه رجب.....	۳۰
کتابنامه.....	۳۳

مقدمه

مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی، وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مفتخر است در طی سالیان متمادی با بهره‌گیری از کارشناسان باتجربه و با رویکرد تخصصی در فرآیند پاسخگویی، میلیون‌ها پرسش از سوی اقشار مختلف جامعه را در رشته‌های «قرآن»، حدیث»، «کلام و اعتقادات»، «تاریخ»، «اخلاق و تربیت»، «مشاوره»، «احکام شرعی» و «سیاست» پاسخ گفته است.

بخش پاسخگویی مکتوب این مرکز، به‌عنوان باسابقه‌ترین بخش، با رسالت «پاسخگویی مطلوب به سؤالات ویژه»، عهده‌دار تولید محتوای غنی و منطبق با اصول علمی تحقیق در عرصه پاسخ به سؤالات دینی است که در راستای توصیه مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای حفظه الله تعالی، بر آن شد تا مجموعه پرسش و پاسخ‌ها را به‌صورت محصولات متنوع و متعدد، در قالب کتاب و نرم‌افزار ارائه کند. این اثر حاوی چند پرسش و پاسخ پیرامون اعتکاف است که با عنوان «اعتکاف در روایات» تدوین شده است. رویکرد بخش مکتوب در تدوین این مجموعه رعایت اختصار در تعداد سؤال و ارائه پاسخ جامع و مستند است.

در پایان از حمایت و پیگیری ریاست مرکز ملی پاسخگویی، جناب
حجت‌الاسلام‌والمسلمین دکتر محمدجواد اصغری و نیز از همه
کارشناسان محترم پاسخگو و تمامی افرادی که در انتشار این مجموعه
نقش ایفا کرده‌اند، تشکر و قدردانی می‌شود.

از خداوند منان برای همه دست‌اندرکاران در فرآیند پاسخگویی به
پرسش‌های دینی، توفیق روزافزون مسئلت دارم.

مدیر بخش پاسخگویی مکتوب و رسانه

جواد مرادی

۱. اعتکاف رجبیه

پرسش:

اعتکاف در ایام البیض (سه روز از ماه رجب) بدعت صفویه است؛ چرا این قدر بر این سنت صفوی اصرار دارید؟!

پاسخ:

اعتکاف یکی از شاخص ترین نمادهای عبودیت و دنیا گریزی در اسلام به شمار می رود که معصومان علیهم السلام نسبت به آن توجه ویژه ای داشته اند. این عبادت از نظر چگونگی، زمان و مکان دارای احکام و آداب خاصی است. البته این عبادت از نظر زمان، محدود به وقت خاصی نیست، تنها به این دلیل که یکی از لوازم اعتکاف روزه گرفتن است، باید در زمانی معتکف شد که شرعاً بتوان روزه گرفت و منعی وجود نداشته باشد. بر اساس سیره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بهترین زمان برای اعتکاف، دهه آخر ماه مبارک رمضان است. امروزه در کشور ایران عموماً این عبادت در میانه ماه رجب و اصطلاحاً در «ایام البیض» پرشورتر برگزار می شود.

الف) زمان اعتکاف

همان طور که اشاره شد، در هر زمانی که روزه گرفتن صحیح باشد می توان معتکف شد یعنی اگر خود معتکف منعی برای روزه گرفتن نداشته باشد مانند اینکه مسافر نباشد و یا عذر شرعی نداشته باشد می تواند اعتکاف را برگزار کند. همچنین مواعی دیگر مانند اینکه در روزهای حرام مانند عید

فطر و قربان نیز نمی‌توان معتکف شد، چراکه روزه گرفتن در این روزها، حرام است.

حداقل روزهایی که می‌توان معتکف شد نیز سه روز است که در طول این مدت، موانعی که اشاره شد نباید وجود داشته باشد. در سیره معصومان علیهم‌السلام نیز گزارشاتی درباره اعتکاف ایشان وجود دارد که غالباً اشاره‌ای به زمان آن نشده است؛ تنها در سیره رسول خدا صلی‌الله‌علیه و آله به این مسئله پرداخته شده مانند:

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ إِذَا كَانَ الْعَشْرُ الْأَوَّلُ اعْتَكَفَ فِي الْمَسْجِدِ وَضَرَبَتْ لَهُ قُبَّةٌ مِنْ شَعْرِ وَشَمَّرَ الْمُنَزَّرَ وَطَوَى فِرَاشَهُ»^۱ زمانی که دهه آخر ماه مبارک رمضان می‌شد، پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه و آله در مسجد معتکف می‌شدند و خیمه‌ای از جنس مو برای ایشان برپا می‌کردند و حضرت دامن به کمر می‌بست و بسترشان را جمع می‌کردند.»

و یا در روایت دیگری، حضرت چنین تصریح می‌فرمایند:

«إِعْتِكَافٌ عَشْرٍ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ يَعْدِلُ حَجَّتَيْنِ وَعُمْرَتَيْنِ»^۲ ده روز اعتکاف در ماه مبارک رمضان، معادل دو حج و دو عمره است.» روشن است که تلاش دیگر معصومان، زنده نگه داشتن سیره جدشان بوده و به احتمال قوی، آنان نیز در همین ایام معتکف می‌شدند. با این حال، از

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۴، ص ۱۷۵.

۲. ابن‌بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۸۸.

کلام اهل بیت علیهم السلام نسبت به اعتکاف در دیگر زمان‌ها نهی نشده و معمولاً مساجد مهم اسلامی مانند مسجدالحرام و مسجدالنبی همیشه پذیرای معتکف بوده و دستور خداوند درباره آماده‌سازی مسجدالحرام برای معتکفان، چنین است:

﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّوًّا وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾^۱

و به ابراهیم و اسماعیل سفارش کردیم که خانه‌ام را برای طواف کنندگان، اعتکاف کنندگان، رکوع کنندگان و سجده‌گزاران [از هر آلودگی ظاهری و باطنی] پاکیزه کنید.

در این دستور که از طرف خداوند به حضرت ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام داده شده، برای عباداتی همچون اعتکاف زمانی بیان نشده و نشان از همیشگی بودن انجام این عمل در بیت‌الله دارد.

ب) اعتکاف در ماه رجب

آنچه امروزه در ایران مرسوم شده، اعتکاف در ایام البیض ماه رجب است. تاریخ و ریشه‌های این رسم، روشن نیست و نمی‌تواند به‌صراحت این مسئله را به صفویان نسبت داد. یکی از ویژگی‌های حکومت صفوی، بهره‌گیری از نظرات عالمان بزرگ در امور فرهنگی و ... کشور بوده که نام بزرگانی همچون، محقق کرکی، شیخ بهایی و علامه مجلسی در این بین،

۱. سوره بقره، آیه ۱۲۵.

درخشان است. اگر بتوان اثبات کرد که اعتکاف در ماه رجب از این دوره آغاز شده، بی شک می توان آن را سیره عالمانه دانست و نه یک شیوه حاکمانه.

ایام البیض در واقع روزهای ۱۳، ۱۴ و ۱۵ هرماه قمری است و اختصاصی به ماه رجب ندارد. دلایل متفاوتی برای نام گذاری آن بیان شده، اما در این زمان، ماه بیشترین روشنی و سفیدی را داراست که برخی معتقدند به همین دلیل چنین نامی برای این ایام انتخاب شده است. آنچه اهمیت دارد، تأکید روایات بر عبادات ویژه ای مانند روزه گرفتن و خواندن دعای مجیر در ایام البیض ماه رمضان است.^۱

ماه رجب نیز، یکی از ماه های حرام است و از روایات استفاده می شود که عبادت در ماه های حرام، نسبت به دیگر ماه ها از فضیلت بیشتری برخوردار است. همچنین یکی از عبادات ویژه ماه رجب که مورد تأکید معصومان علیهم السلام بوده، روزه گرفتن است. در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چنین آمده است:

«کسی سی روز رجب را روزه بگیرد، منادی از آسمان ندا می دهد: ای بنده خدا! گناهان گذشته ات آمرزیده شده است، کار خود را نسبت به آینده از سر بگیر...»^۲.

همچنین دستورالعملی که امام صادق علیه السلام به ام داوود آموزش دادند، مربوط به ایام البیض ماه رجب است. از سوی دیگر، تقارن این زمان با

۱. کفعمی، ابراهیم بن علی، المصباح (جنه الأمان الواقیه و جنه الإیمان الباقیه)، ص ۴۹۵.

۲. ابن بابویه، محمد بن علی، الأمالی (الصدوق)، ص ۵۳۹.

ولادت امیر مؤمنان علیه‌السلام و عبادات مربوط به این عید، شیعیان را برای معتکف شدن در ایام البیض ماه رجب تشویق نموده است.

نتیجه:

اعتکاف از عبادات مستحبی است که مورد تأکید معصومان علیهم‌السلام بوده و بر اساس گزارشات، رسول خدا صلی‌الله علیه و آله، در دهه پایانی ماه مبارک رمضان معتکف بوده‌اند. با این حال، منعی نسبت به انجام این عبادت در ایام دیگر سال وجود ندارد و امروزه در ایران، ایام البیض ماه رجب برای این عبادت شهرت یافته است.

در صورتی که بتوان از نظر تاریخی، این شیوع را در زمان حکومت صفویان اثبات نمود بازهم ارتباطی با حاکمان صفوی ندارد و اگر اعتکاف در این دوران رونق بیشتری یافته، به واسطه تلاش عالمان بزرگ و پیروی مردم از شیوه ایشان بوده است. البته در سال‌های اخیر، اعتکاف در دهه پایانی ماه مبارک نیز در برخی از اماکن و عتبات متبرکه ایران، رواج پیدا کرده که حرکتی در راستای احیای سنت معصومان علیهم‌السلام محسوب می‌گردد.

کلمات کلیدی:

اعتکاف، ایام البیض، ماه رجب، ام داوود.

۲. محل اعتکاف

پرسش:

در احادیث مکان مشخصی برای اعتکاف برگزار کردن، نام برده‌اند؟ آیا از نظر روایات می‌شود در مسجد محله خودمان یا مسجدهای بزرگ شهر معتکف شد؟

پاسخ:

اعتکاف یکی از عباداتی است که می‌تواند، بخش قابل توجهی از نیاز جامعه به معنویت را پوشش دهد. برگزاری اعتکاف، دارای احکام و آداب ویژه‌های است که در روایات و کتاب‌های فقهی به ابعاد آن پرداخته شده است. در میان احکام و آداب اعتکاف، مکان آن، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. «مسجد» به‌عنوان مکانی مشخص برای انجام این عبادت، تعیین شده، اما در اینکه کدام مسجد مورد نظر شارع است، اختلاف نظرهایی وجود دارد. شاید بتوان علت این اختلافات را در بین روایات مربوط به مکان اعتکاف جستجو نمود که در ادامه چنین خواهیم کرد. به‌طور مشخص سه دسته روایت به این مسئله پرداخته‌اند.

۱. مساجد معین

تعدادی از روایات به‌صراحت از مساجدی نام می‌برند که یک مصداق بیشتر ندارد مانند:

«عَنْ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا تَقُولُ فِي
الْإِعْتِكَافِ بِبَغْدَادَ فِي بَعْضِ مَسَاجِدِهَا قَالَ لَا تَعْتَكِفُ إِلَّا فِي مَسْجِدِ

جَمَاعَةٍ قَدْ صَلَّى فِيهِ إِمَامٌ عَدْلٌ جَمَاعَةً وَ لَا بَأْسَ بِأَنْ يَعْتَكِفَ فِي مَسْجِدِ الْكُوفَةِ وَ الْبَصْرَةِ وَ مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ وَ مَسْجِدِ مَكَّةَ؛^۱ عمر بن یزید می گوید: نظر امام صادق علیه السلام را درباره اعتکاف در برخی مساجد شهر بغداد جویا شدم، حضرت فرمودند: اعتکاف صحیح نیست مگر در مسجد جماعتی که امام عادل در آن اقامه نماز کرده باشد و اعتکاف در مسجد کوفه، بصره، مدینه و مکه صحیح است.»

در این حدیث، امام صادق علیه السلام از مساجد، کوفه، بصره، مدینه و مکه نام می‌برند و اعتکاف در آنها را بدون اشکال برشمرده‌اند؛ بنابراین به صورت قطعی می‌توان گفت که این چهار مسجد، جزو مکان‌های اصلی برگزاری اعتکاف هستند که جای هیچ شکی در آنها نیست.

۲. مسجد جامع

برخی از روایات یا به صورت مستقل و یا پس از نام بردن و تصریح به نام مساجد چندگانه که در بخش قبلی اشاره شد، «مسجد جامع» را نیز یکی از مکان‌های جایز برای انجام اعتکاف معرفی کرده‌اند.

«عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: الْمُعْتَكِفُ يَعْتَكِفُ فِي الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ؛^۲ امام صادق علیه السلام فرمودند: معتکف، در مسجد جامع اعتکاف می‌کند.»

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۸۴.

۲. طوسی، محمد بن الحسن، تهذیب الأحکام (تحقیق خراسان)، ج ۴، ص ۲۹۰.

بر اساس این دسته از روایات نیز، اعتکاف در مساجد جامع شهرهای مختلف نیز صحیح شمرده شده است. البته باید در معنای جامع بودن دقت کرد و این طور نیست که هر مسجد بزرگی را جامع بنامند. به هر حال، مساجد جامع در شهرهای مختلف شناخته شده است شاید این تردید و عدم تشخیص را بتواند در شهرهای خیلی بزرگ و یا جدید التاسیس دید که مشخص نباشد کدام مسجد از مساجد موجود، جامع محسوب می شوند.

۳. مسجد جماعت

تعدادی از روایات مربوط به مکان اعتکاف هم با عنوان «مسجد جماعه» به مکان جایز برای انجام اعتکاف اشاره کرده اند مانند:

«عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي الْعَلَاءِ الرَّازِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَا يَكُونُ اعْتِكَافٌ إِلَّا فِي مَسْجِدِ جَمَاعَةٍ؛^۱ امام صادق علیه السلام فرمودند: اعتکاف صحیح نیست، مگر در مسجد جماعت.»

همچنین در روایتی که قبلاً اشاره شد، حضرت فرمودند:

«اعتکاف صحیح نیست، مگر در مسجد جماعتی که امام عادل در آن اقامه نماز کرده باشد و اعتکاف در مسجد کوفه، بصره، مدینه و مکه صحیح است.»

این روایات نشان دهنده آن است که در هر مسجدی نمی توان معتکف شد، بلکه شرط حداقلی آن، این است که یک نماز جماعت در آن برگزار شود.

۱. طوسی، محمد بن الحسن، تهذیب الأحکام (تحقیق خراسان)، ج ۴، ص ۲۹۰.

البته از برخی روایات چنین برداشت می‌شود که منظور از نماز جماعت، هر نمازی نیست بلکه نماز جمعه است.^۱

نتیجه:

بر اساس تحلیل روایات مربوط به مکان اعتکاف، می‌توان آن‌ها را در سه دسته، جانمایی کرد که در دسته نخست به نام مساجد خاصی تصریح شده، دسته دوم مسجد جامع و سومین دسته نیز مسجد جماعه را به‌عنوان مکان مشروع برای انجام اعتکاف معرفی کرده‌اند. عناوین مسجد جامع و مسجد جماعه می‌تواند مصداق‌های مصادیق متعددی داشته باشند و مانند دسته اول فقط بر یک مسجد خاص دلالت ندارند. به‌عبارت‌دیگر هر شهری می‌تواند مسجد جامع یا مسجد جماعت داشته باشد. البته برگزاری نمازهای جماعت یومیه و یا جمعه، شرط «جامع» بودن و یا «جماعه» بودن آن‌هاست؛ بنابراین هر مسجدی که نمازهای یومیه و به‌خصوص جمعه در آن توسط امام عادل شیعه، اقامه شود و نوعی جامعیت اجتماعی داشته باشد، می‌تواند از مصادیق موردنظر روایات باشد. به‌طورقطع، مساجد مکه، مدینه و کوفه کامل‌ترین و با فضیلت‌ترین نمونه از مساجد برای معتکف شدن خواهند بود؛ چراکه علاوه بر شرافت ذاتی و دارا بودن ویژگی‌های دیگر که در مساجد جامع و جماعت وجود دارد، اقامه نماز جماعت به امامت معصوم علیه‌السلام نیز در آن‌ها ثابت شده است. البته امروزه فقیهان، اعتکاف در همه مساجد موجود در شهرها را به امید ثواب بردن، جایز می‌دانند.

۱. ر.ک: محدث نوری، حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۰، ص ۵۴۲.

کلمات کلیدی:

اعتکاف، معتکف، مسجد جامع.

۳. جایگزین اعتکاف

پرسش:

اگر به خاطر مشکلات و کار زیاد نتوانیم در ماه رجب معتکف بشویم در روایات چیزی بیان شده که به جایش انجام بدهیم تا ثواب آن را ببریم؟ مثلاً آیا می شود قضای آن را انجام داد؟

پاسخ:

اعتکاف از عبادات مورد تأکید معصومان علیهم السلام است و شیوه اسلامی آنکه از ادیان گذشته تمایز است، آثار معنوی و تربیتی قابل توجهی برای فرد اعتکاف کننده در پی خواهد داشت. سه روز مداومت بر ماندن در خانه خدا و انس گرفتن با عباداتی همچون نماز، روزه، دعا، قرآن و بودن در کنار مؤمنان، نفس و روح انسان را از بدی‌ها و گناهان زدوده و صیقل می دهد. حال اگر کسی توفیق انجام این عبادت را نیافت، جایگزینی برای آن وجود دارد؟ در ادامه به پاسخ این سؤال پرداخته خواهد شد.

الف) زمان اعتکاف

اعتکاف یک عبادت مستحب است که شرایط خاصی برای انجام آن در نظر گرفته شده است و کسی که می خواهد آن را همان گونه که خداوند می پسندد، انجام دهد، لازم است که قواعد و الزامات آن را رعایت کند. مثلاً اینکه حداقل روزهایی که می توان معتکف شد، سه روز است. همچنین از نظر فقهی هر زمان که روزه گرفتن صحیح باشد می توان معتکف شد؛ یعنی اگر در غیر روزهای حرام مانند عید فطر و قربان و یا اینکه خود

معتکف منعی برای روزه گرفتن نداشته باشد مانند اینکه مسافر نباشد و یا عذر شرعی نداشته باشد می‌توان معتکف شد.

در گزارش سیره امامان علیهم‌السلام به اعتکاف ایشان پرداخته‌شده، اما اشاره‌ای به زمان آن نشده است؛ تنها در سیره رسول خدا صلی‌الله‌علیه و آله این به چشم می‌خورد، مانند:

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ إِذَا كَانَ الْعَشْرُ الْأَوَّلُ اخْتَكَفَ فِي الْمَسْجِدِ وَضَرَبَتْ

لَهُ قَبَّةٌ مِنْ شَعْرِ وَشَمَّرَ الْمِئْزَرَ وَطَوَى فِرَاشَهُ؛^۱ زمانی که دهه آخر

ماه مبارک رمضان می‌شد، پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه و آله در

مسجد معتکف می‌شدند و خیمه‌ای از جنس مو برای ایشان برپا

می‌کردند و حضرت دامن به کمر می‌بست و بسترشان را جمع

می‌کردند.»

همچنین پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه و آله در کلامی نسبت به فضیلت

اعتکاف چنین می‌فرماید:

«اعْتِكَافُ عَشْرِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ يَعْدِلُ حَجَّتَيْنِ وَ عُمْرَتَيْنِ؛^۲ ده روز

اعتکاف در ماه مبارک رمضان، معادل دو حج و دو عمره است.»

تعبیر حضرت درباره اعتکاف، گویی زمان معین‌شده برای اعتکاف فقط ده

روز پایانی ماه مبارک است، اما جمع‌بندی همه روایات پیرامون این موضوع

نشان می‌دهد که این زمان برای اعتکاف اختصاصی ندارد و تنها به‌واسطه

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۴، ص ۱۷۵.

۲. ابن‌بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۸۸.

عظمت ماه مبارک به‌ویژه ایام پایانی آنکه مصادف با شب قدر است، چنین تأکیدی وجود دارد. در زمان حاضر نیز مرسوم است که در ایام البیض (سیزدهم، چهاردهم و پانزدهم) ماه رجب مؤمنان معتکف می‌شوند ولی این زمان نیز به‌واسطه فضیلت عبادات در ماه رجب است و عبادت در سه روز ایام البیض همراه قمری هم برای انجام عبادات مورد تأکید بوده است.^۱ بنابراین اعتکاف زمان خاصی ندارد و با حفظ شرایط روزه گرفتن، می‌تواند در ایام و مناسبت‌های مختلف سال انجام شود.

ب) قضای اعتکاف

قضا کردن یک عبادت بخشی از جبران خسارت معنوی است که به بندگان وارد شده و پروردگار برای برخی از عبادات که مورد توجه بوده‌اند، فرصت انجام دوباره را در نظر گرفته است. این قضا کردن بیشتر در عبادات واجب معنا پیدا می‌کند، اما با این حال، برای برخی از مستحباتی که خداوند دوست نداشته به این راحتی بندگان از ثواب آن محروم شوند نیز قضا قرار داده شده است. نماز شب، نمازهای نافله روزانه، غسل روز جمعه و اعتکاف از این جمله‌اند. امام صادق علیه‌السلام پیرامون سیره جدشان رسول خدا صلی‌الله علیه و آله در قضا کردن اعتکاف می‌فرماید:

«عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَتْ بَدْرٌ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَلَمْ يَعْتَكِفْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فَلَمَّا أَنْ كَانَ مِنْ قَابِلٍ اعْتَكَفَ

۱. ر.ک: کفعمی، ابراهیم بن علی، المصباح (جنبه الأمان الواقیه و جنبه الإیمان الباقیه)، ص ۴۹۵.

عَشْرِينَ عَشْرًا لِعَامِهِ وَعَشْرًا قِضَاءً لِمَا فَاتَهُ؛^۱ جنگ بدر در ماه رمضان رخ داد، آن سال رسول خدا صلی الله علیه و اله اعتکاف نمودند. ایشان سال آینده بیست روز به اعتکاف پرداخت؛ ده روز از سال جاری و ده روز از سال گذشته قضا به جا آوردند.

روشن است که این قضا کردن، در یک عمل مستحب متفاوت از قضای یک واجب است و برای درک ثواب فوت شده صورت می گیرد. آنچه از نظر فقهی در روایات نیز قابل مشاهده است اینکه اگر کسی در روز اول اعتکاف، مجبور به رها کردن آن شد، نیازی به قضا ندارد اما اگر پس از روز دوم این کار را انجام داد، واجب است که آن را قضا کند.^۲

همچنین اگر کسی نذر کرده باشد که در یک مناسبت معتکف شود، اگر به خاطر عذری نتواند آن را به اتمام رساند، لازم است که فرصت بعدی حتماً آن اعتکاف نذری را انجام دهد مثل اینکه خانمی دچار عذر شرعی شود و دیگر نتواند در مسجد حضور داشته باشد و روزه بگیرد.^۳

نتیجه:

بنابراین اختصاصی به انجام اعتکاف در ماه رجب وجود ندارد و این عبادت مستحب را می تواند در ایام و مناسبت های مختلف انجام داد به شرط اینکه ممنوعیتی به لحاظ روزه گرفتن و یا حضور در مسجد برای معتکف وجود نداشته باشد. تنها در صورتی که اعتکاف به خاطر نذر کردن و یا ماندن در

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۴، ص ۱۷۵.

۲. رک: کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۴، ص ۱۷۷.

۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۴، ص ۱۷۹.

روز دوم، وجوب پیدا کرده باشد، لازم است که در فرصت دیگر قضا شود. با این حال، اگر کسی برای به دست آوردن ثواب فوت شده از اعتکاف مستحب، بخواهد آن را قضا کند، از نظر دینی مانعی ندارد و مطابق با سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز هست.

۴. اعتبار و زمان اعمال ام داوود

پرسش:

یکی از اعمالی که برای ماه رجب توصیه می‌کنند انجام اعمال ام داوود است، آیا این اعمال بر اساس روایات معتبر ذکر شده است؟ و آیا می‌توان در غیر ماه رجب نیز انجام داد؟

پاسخ:

اعمال ام داوود، برگرفته از حدیثی است که در برخی از کتب حدیثی شیعه آمده است. مطابق این احادیث، زنی به نام ام داوود، از فراق فرزندش به امام صادق علیه‌السلام شکایت می‌کند و ایشان نیز اعمال و دعایی را به او آموزش می‌دهند که به اعمال ام داوود شهرت یافته است. در ادامه به بیان روایت و اعتبار آن پرداخته‌شده و همچنین جایز بودن انجام این عمل در ایامی غیر ماه رجب بررسی شده است.

۱. بیان روایت و اعتبار سنجی

مطابق جست‌وجوی انجام‌شده، اعمال ام داوود در منابع زیر آمده است:

۱- کتاب فضائل الأشهر الثلاثة

در این کتاب، داستان ام داوود و مشرف شدنش به نزد امام صادق علیه‌السلام نقل شده و آدابی از امام علیه‌السلام برای برطرف شدن مشکلیش بیان شده است. شیخ صدوق در کتاب خود، متن دعای ام داوود را ذکر نکرده و آن را به کتاب «عمل السنه» خود ارجاع داده که این منبع متأسفانه موجود

نیست و در گذر زمان از بین رفته است.^۱ این روایت با سه سند ذکر شده که هر سه سند آن ضعیف می‌باشند. در این حدیث، امام صادق علیه‌السلام به ام داوود می‌فرماید ماه رجب که ماه بزرگی است نزدیک هست و دعا در آن شنیده می‌شود. پس در ایام البیض آن یعنی سیزدهم، چهاردهم و پانزدهم روزه‌بگیر و این اعمال را به‌جا بیاور.

۲- کتاب مصباح المتجهد

این کتاب نوشته شیخ طوسی است. در این کتاب اعمال بیان شده بدون ذکر داستان ام داوود و همچنین بدون سند در قسمت اعمال نیمه رجب بیان گردیده و دعای مخصوص به آن نیز در آن نقل شده است.^۲ در این متن اشاره‌ای به ایام البیض نشده و فقط بیان شده که در این سه روز (۱۳ تا ۱۵ ماه) روزه گرفته شود و اعمال ذکر شده به‌جا آورده شود.

۳- کتاب فضائل شهر رجب

«فضائل شهر رجب» نوشته حاکم حسکانی از علمای اهل سنت است. نکته قابل توجه این که به‌جز این کتاب، در هیچ‌یک از کتاب‌های اهل سنت به ذکر این حدیث نپرداخته است. او این اعمال را در بخش اعمال نیمه رجب آورده و دعای مخصوص آن نیز در این منبع ذکر شده است.^۳ در این حدیث امام به ام داوود سفارش می‌کنند ماه رجب که ماه بزرگی است در

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، فضائل الأشهر الثلاثة، ص ۳۵، ح ۱۴.

۲. طوسی، محمد بن الحسن، مصباح المتجهد و سلاح المتعبد، ج ۲، ص ۸۰۷.

۳. ر.ک: حسکانی، عبیدالله بن عبدالله، فضائل شهر رجب.

پیش است و دعا در آن شنیده شده است، بنابراین در سه روز بیان شده روزه گرفته شود و اعمال مذکور به جا آورده شود.

در این حدیث اشاره‌ای به ایام البیض نشده است. در مورد اعتبار این حدیث باید بیان کرد که این حدیث نیز از جهت سندی قابل پذیرش نیست.

۴ - کتاب الإقبال الأعمال

از منابع دیگری که اعمال ام داوود به همراه دعای آن ذکر شده کتاب *الإقبال* است.^۱ ابن طاووس در کتابش با توضیح در مورد شخصیت ام داوود و بزرگی و جلالت او، به بیان برخی اقوال در بزرگی شأن این بانو نیز می‌پردازد. ابن طاووس مدعی است که این حدیث را از طرق مختلف و با اسناد فراوانی دیده است و این اسناد را در کتاب *الاجازات* خود منتشر ساخته است. متأسفانه کتاب *الاجازات* ابن طاووس به دست ما نرسیده است. همچنین وی بیان می‌کند که این حدیث در بین عرفا و اهل حدیث شناخته شده است و معروف به اجابت است. همچنین ایشان توضیح می‌دهد که در نزدش چندین حدیث وجود دارد که قدری باهم اختلاف دارند و برای احتیاط و درک کامل این اعمال، کامل‌ترین روایت را در کتاب خود ذکر کرده است. با این مطالب مشخص می‌شود که اعمال ام داوود در کتاب *الإقبال*، بدون سند ذکر شده است. در این حدیث نیز امام صادق علیه‌السلام به ام داوود سفارش می‌کنند چون ماه رجب نزدیک است، در

۱. ابن طاووس، علی بن موسی، *الإقبال بالأعمال الحسنة* (ط - الحدیثه)، ج ۳، ص ۲۴۳.

ایام البیض آنکه ۱۳ تا ۱۵ ماه است روزه بگیرد و سپس اعمال بیان شده را انجام دهد.

۵ - کتابهای المصباح الکفعمی^۱ و بلد الامین^۲

در این دو کتاب نیز اعمال ام داوود نقل شده است. حدیث مذکور در این دو منبع همانند کتاب مصباح المتهدجد هستند و نکته جدیدی ندارند. با توجه به توضیحات بیان شده، مشخص می شود که در نگاه اول، حدیث ام داوود از جهت سندی روایتی قوی نیست، ولی چند نکته در مورد این حدیث وجود دارد که آن را قابل اعتنا می سازد:

۱. اول این که حدیث ام داوود از چند طریق به دست ما رسیده است (منظور چند سلسله سند است). درست است که این اسناد از جهت رجالی قوی نیستند، ولی همین تعدد اسناد، می تواند اعتماد ما را به صحت این روایت فزون بسازد. علاوه بر این که بیان شد ابن طاووس در *الاقبال*، ادعا دارد اسناد فراوانی از این حدیث در اختیار داشته است. با توجه به این که ابن طاووس از عالمان بزرگ در عرصه دعا است، این ادعا خود اعتماد بیشتری به سند روایت مذکور می بخشد.

۲. این اعمال در منابعی قدیمی همچون کتاب *فضائل الأشهر الثلاثة* ذکر شده است. با وجود اینکه متن دعا در این کتاب نیامده، ولی قدمت آن

۱. کفعمی، ابراهیم بن علی، *المصباح (جنته الأمان الواقیه و جنته الإیمان الباقیه* ص ۵۳۱.

۲. کفعمی، ابراهیم بن علی عاملی، *البلد الأمین و الدرع الحصین*، ص ۱۸۰.

می‌تواند شاهدی بر مشهور بودن این دعا از زمان‌های قدیم و نزدیک به عصر ائمه علیهم‌السلام باشد.

۳. یکی از راه‌های بررسی یک روایت، ارزیابی آن بر اساس محتوا است. با بررسی انجام‌شده، محتوای این حدیث (اعمال ام داوود) هیچ منافاتی با قرآن، سنت اهل‌بیت علیهم‌السلام و عقل ندارد و لذا این موافقت می‌تواند شاهدی بر اعتبار آن باشد. همچنین متن این دعا از جهت محتوا نیز بسیار عمیق و خوش مضمون است و این مطلب نیز می‌تواند قرینه‌ای بر صدور آن از معصوم علیه‌السلام باشد.

۴. با توجه به رویکرد علمائی بزرگ همچون شیخ صدوق (صاحب کتاب من لا یحضره الفقیه از کتب اربعه شیعه)، شیخ طوسی (صاحب کتاب التهذیب و الاستبصار از کتب اربعه شیعه)، ابن طاووس (از علماء بزرگ دعا)، حاکم حسکانی (از عالمان بزرگ اهل سنت و صاحب کتاب شواهد التنزیل) به این حدیث و نقل آن در کتب خود، اعتماد به این دعا بالاتر رفته و در اعتباربخشی به این اعمال تأثیر گزار است. با توجه به مطالب بیان‌شده، می‌توان گفت که این دعا قابل‌پذیرش بوده و می‌توان از آن بهره برد.

۲. انجام این اعمال در غیر ماه رجب

منابعی که به ذکر این اعمال (ام داوود) پرداخته‌اند، هیچ‌یک اشاره‌ای به مجاز بودن انجام این دعا در سایر ایام سال نکرده‌اند؛ اما نکته قابل‌توجه اینکه همان‌طور که بیان گردید، در برخی منابع، ذکر شده که امام صادق علیه‌السلام، به ام داود سفارش می‌کنند چون ماه رجب نزدیک است و ماه

بزرگی است و دعا در آن شنیده می‌شود، این اعمال را به‌جا آورده و دعا را بخواند. متن این فرمایش مطابق نقل کتاب فضائل الأشهر الثلاثة چنین است:

«يَا أُمَّ دَاوُدَ فَقَدْ دَنَا هَذَا الشَّهْرُ الْحَرَامُ يُرِيدُ عَلَيْهِ السَّلَامُ شَهْرَ رَجَبٍ وَ هُوَ شَهْرٌ مَبَارَكٌ عَظِيمٌ الْحُرْمَةُ مَسْمُوعٌ الدُّعَاءِ فِيهِ فَصُومِي مِنْهُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ الثَّلَاثَ عَشَرَ وَالرَّابِعَ عَشَرَ وَالْخَامِسَ عَشَرَ وَ هِيَ الْأَيَّامُ الْبَيْضُ؛^۱ ای ام داوود این ماه حرام (منظور حضرت ماه رجب است) نزدیک است و این ماه، ماه مبارک و با حرمت زیادی است که دعا در آن شنیده می‌شود. (مستجاب می‌شود) پس سه روز سیزدهم، چهاردهم و پانزدهم آن را روزه‌بگیر و این همان ایام البیض است.»

نکته قابل اشاره این‌که ایام البیض (روزهای سپید) به‌روزهای سیزدهم تا پانزدهم هرماه گفته می‌شود و اختصاصی به ماه رجب ندارد. حتی برای ایام البیض برخی ماه‌ها مثل شعبان و رمضان نیز اعمال و ادعیه‌ای ویژه وجود دارد.^۲ نکته دیگر این‌که در برخی ماه‌های دیگر نیز دعا مسموع است. به‌عنوان مثال ماه رمضان از ماه‌های بزرگی است که مطابق روایات دعا در آن شنیده می‌شود.^۳ بنابراین به نظر می‌رسد امام صادق علیه‌السلام از جهت این‌که نسبت به زمان صدور روایت، ماه رجب اولین ماهی بوده که بزرگ

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، فضائل الأشهر الثلاثة، ص ۳۴، ح ۱۴.

۲. کفعمی، ابراهیم بن علی عاملی، المصباح للکفعمی (جنته الأمان الواقیه)، ص ۳۵۸.

۳. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، فضائل الأشهر الثلاثة، ص ۱۰۹.

بوده و دعا در آن ویژه است، دستور داده‌اند در ماه رجب این اعمال به جا آورده شود. با این تحلیل چنانچه ماهی دیگر که این ویژگی‌ها نیز در آن وجود داشته باشد (مانند شعبان و رمضان) نیز می‌توان این اعمال را به جا آورد.

نتیجه:

اعمال ام داوود برگرفته از حدیثی است که در منابع قدیمی روایی شیعه نقل شده است. این حدیث از جهت سندی ضعیف است، ولی با توجه به محتوا، تعدد اسناد، نقل در منابع کهن و همچنین رویکرد علماء به آن دارای اعتنا بوده و قابل پذیرش است. این اعمال برای ماه رجب توصیه شده است، ولی با توجه به ملاکی که امام صادق علیه‌السلام در حدیث به آن اشاره کرده‌اند، می‌توان آن را در برخی ماه‌های دیگر مانند شعبان و رمضان نیز به جای آورد.

کلمات کلیدی:

اعمال ماه رجب، اعمال ام داوود، اعتبارسنجی حدیث، اعمال ماه شعبان، اعمال ماه رمضان، ایام البیض، نیمه رجب.

کتابنامه

۱. ابن طاووس، علی بن موسی، الإقبال بالأعمال الحسنة (ط) -
الحديثه)، محقق/مصحح: قیومی اصفهانی، جواد، قم: دفتر تبلیغات
اسلامی، ۱۳۷۶ش.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، فضائل الأشهر الثلاثة،
محقق / مصحح: عرفانیان یزدی، غلامرضا، قم: کتاب فروشی
داوری، ۱۳۹۶ق.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، من لا یحضره الفقیه،
محقق و مصحح: غفاری، علی اکبر، قم: دفتر انتشارات اسلامی
وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه، چاپ دوم، ۱۴۱۳ق.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی، الأملی (للصدوق)، تهران: کتابچی،
چاپ ششم، ۱۳۷۶ش.
۵. حسکانی، عبیدالله بن عبدالله، فضائل شهر رجب، محقق / مصحح:
محمودی، محمدباقر، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،
۱۴۱۱ق.
۶. طوسی، محمد بن الحسن، تهذیب الأحكام (تحقیق خراسان)،
تهران: دارالکتب الإسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.
۷. طوسی، محمد بن الحسن، مصباح المتعبد و سلاح المتعبد،
بیروت: مؤسسه فقه الشیعه، ۱۴۱۱ق.
۸. کفعمی، ابراهیم بن علی، المصباح (جنه الأمان الواقیه و جنه
الإیمان الباقیه)، قم: دارالرضی (زاهدی)، چاپ دوم، ۱۴۰۵ق.

۹. کفعمی، ابراهیم بن علی عاملی، البلد الأمين و الدرع الحصین، محقق/مصحح: ندارد، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۸ ق.
۱۰. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: اسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ق.
۱۱. محدث نوری، حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۸ ق.

دفتر تبلیغات اسلامی
حوزه علمیه قم

اشاره کردید که چند میلیون سؤال از شما شده است، غالباً خیلی از سؤال کننده‌ها جوان‌ها و دانشجوها هستند. این کار خوبی است، البته این سنتی بوده که از قبل در حوزه وجود داشته است. ممکن است یک نفر سؤال کند اما این سؤال در ذهن هزار نفر باشد توصیه من در مورد این سؤال‌ها این است که اینها را تدوین کنید، چاپ کنید و به شکل‌های خوب در اختیار جوان‌ها و دانشجوها بگذارید و بگویید این سؤال‌ها شده، جواب‌هایش اینها است؛ به نظر یکی از کارهای واجب این است.

